

Περίληψη

Η δια βίου μάθηση συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στη προσωπική ανάπτυξη, τη κοινωνική ένταξη και την ενεργό συμμετοχή στα κοινά, ταυτόχρονα ωστόσο συνεισφέρει και στην ανταγωνιστικότητα και την απασχολησιμότητα του ατόμου. Η δια βίου μάθηση συνδέεται έτσι στενά με τη έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο για την ανάπτυξη του. Το ανθρώπινο κεφάλαιο, υπό την ευρεία έννοια, αποτελεί το σύνολο ευφυΐας, γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων, εμπειριών και κατάρτισης που κατέχουν ατομικά και συλλογικά οι άνθρωποι σε ένα πληθυσμό. Πιο τεχνικά, το ανθρώπινο κεφάλαιο εκλαμβάνεται από κοινωνικούς επιστήμονες – και ιδιαίτερα από τους οικονομολόγους – ως ένα μέσο παραγωγής ανάλογα με τα φυσικά μέσα παραγωγής, στο οποίο πρόσθετες επενδύσεις αποφέρουν πρόσθετο προϊόν.

Το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει σημαντικό αντίκτυπο στα ατομικά οφέλη, με σύγχρονες οικονομίες φθινύζοντας τα κατασκευάζοντα ταυτόχρονα ως ένα σημαντικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης. Γιατί λοιπόν δε βιώνουμε σε κάθε επίπεδο μια διαρκή προσπάθεια αύξησής του; Στη πραγματικότητα, πολλοί παράγοντες δρουν ανασταλτικά ως προς αυτό το στόχο. Τα εμπόδια στη συμμετοχή των ενηλίκων στην μάθηση και την εκπαίδευση μπορεί να εντοχίζονται στη πλευρά της προσφοράς τους (πολιτική, πόρους/εκπαίδευση) ωστόσο, συχνά τα πιο σοβαρά εμπόδια – ιδίως στις θεσμικά πιο αναπτυγμένες κοινωνίες – προέρχονται από την πλευρά της ζήτησης, η οποία προσδιορίζεται από μια σειρά από παράγοντες (έλλειψη κινήτρων, χρόνου, εισοδήματος, πληροφόρησης, κ.α.). Κοινός παρονομαστής σε κάθε περίπτωση είναι το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν βλάνουν τη μάθηση να εκτιμάται ή να ανταμειβείται επαρκώς και ως εκ τούτου αποτυγχάνουν να αντιληφθούν τα οφέλη της.

Αυτή η στάση απέναντι στη μάθηση μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός πως κάθε μεταβλητή στην εξίσωση της ζήτησης για μάθηση, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, εξαρτάται από τα επίπεδα αβεβαιότητας που επιρρατούν στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον και στην ίδια τη προσδοκώμενη απόδοση της επένδυσης μέσω της εκπαίδευσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Υψηλά επίπεδα αβεβαιότητας θεωρούνται αποτρεπτικοί παράγοντες για κάθε επένδυση, κάτι που έχει εφαρμογή και για την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο.

Οι κυριότερες συνθήκες στην οικονομία και στην αγορά εργασίας που απαιτούνται για βιώσιμα τεχνολογικών μεταβολών, αλλά και οικονομικών δικαιώσεων, καθιστούν επιβεβλητή τα αναμενόμενα αποτελέσματα της μάθησης και μεταβάλλουν τα κίνητρα των ατόμων και την αντίληψη των κοινωνιών για επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δημιουργώντας έτσι το κενό μεταξύ του απαιτούμενου ανθρώπινου κεφαλαίου και του δυνητικά βέλτιστου επιπέδου του. Εξού, λοιπόν, επικεντρωνόμαστε στην ανάλυση της επίδρασης της αβεβαιότητας στην επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δειχώντας πως η απόδοση της σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο μειώνεται από την ύπαρξη υψηλής αβεβαιότητας, κάτι που μπορεί να υπερημεύσει την σχετική μειοεκτατική θέση της ελληνικής κοινωνίας.

Επικοινωνία

Παπαφράγκος Α.
(tasosppafragkos@gmail.com)

Βασιλίδης, Γ.
(gvasilis@uoa.gr)

E-Learning ΕΚΠΑ, Σταδίου 5, 1ος όροφος, Αθήνα, 10562

Δια Βίου Μάθηση, Ανθρώπινο Κεφάλαιο και Αβεβαιότητα

Αναστάσιος Παπαφράγκος, Γιώργος Βασιλίδης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Κέντρο Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης (E-Learning)

Εισαγωγή

- Δια βίου μάθηση ως απαραίτητο στοιχείο των σύγχρονων κοινωνιών
- Στην Ελλάδα υπάρχει κενό μεταξύ του αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου και του δυνητικά βέλτιστου επιπέδου του.
- Ζητούμενα της παρουσίαισής είναι:

➢ η ανάλυση της ανάγκης για δια βίου μάθηση

➢ η ανάδειξη της σχέσης με το ανθρώπινο κεφάλαιο

➢ η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο υπό την ύπαρξη αβεβαιότητας

Η Ανάγκη για Δια Βίου Μάθηση

- Απλή θεώρηση της ζωής στα τρία διαδοχικά στάδια εκπαίδευσης-εργασια-ανταξιοδότηση πλέον ξεπερασμένη.
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων και κουλτούρα δια βίου μάθησης → οικονομική ανάπτυξη και μείωση ανισοτήτων (Cunha et al., 2006).
- Τρεις κατηγορίες δια βίου μάθησης:

1. Τυπική
2. Μη τυπική
3. Άτυπη

Προσδιοριστικοί παράγοντες

1. Το οικογενειακό περιβάλλον (Cunha & Heckman, 2008; Heckman, 2008)
2. Η ανάπτυξη κουλτούρας μάθησης στα παιδιά.
3. Το εκπαιδευτικό υπόβαθρο του ατόμου και της οικογένειάς του (Gorard et al., 1999; Manfred, 2011; Wolter, 2006).

- Η ανάπτυξη μιας κουλτούρας μάθησης κοινός παράγοντας και βασικό προαπαιτούμενο.
- Μη επαρκώς αναπτυγμένη στην ελληνική κοινωνία.

Πλεονεκτήματα δια βίου μάθησης

- Αυτοεκτίμηση και ικανότητα ελέγχου της ζωής.
- Ανάπτυξη κοινωνικού κεφαλαίου, ψυχολογική υγεία και ισορροπία του ατόμου.
- Ευτυχία και ευημερία.
- Αποτροπή εργασιακής ανασφάλειας και απώσεσης δεξιοτήτων.

Δια Βίου Μάθηση και Ανθρώπινο Κεφάλαιο

- Ανθρώπινο κεφάλαιο, υπό την ευρεία έννοια: το σύνολο ευφυΐας, γνώσεων, φυσικών και νοητικών ικανοτήτων, δεξιοτήτων, εμπειριών και κατάρτισης που κατέχουν ατομικά και συλλογικά οι άνθρωποι σε έναν πληθυσμό (United Nations, 2009).

- Εννοιολογήσεις στην οικονομική επιστήμη:

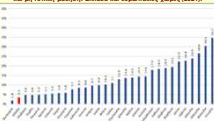
- 1) μορφή παραγωγικού πλούτου στην εργασία
- 2) άυλο περιουσιακό στοιχείο
- 3) παραγωγικός συντελεστής όπως το φυσικό κεφάλαιο και η γη
- 4) παράγοντας προσθήκης νέας γνώσης κύρια πηγή καινοτομίας

➢ Η δια βίου μάθηση απαραίτητο εργαλείο ανάπτυξης του ανθρώπινου κεφαλαίου.

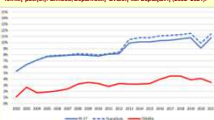
- Πολύτιμη η ανάπτυξη του στη νέα εποχή

- ✓ Τεχνολογικές μεταβολές (π.χ. επίδραση ψηφιοποίησης)
- ✓ Ενεργειακή μετάβαση
- ✓ Μεταναστευτικές ροές
- ✓ Κοινωνικές και οικονομικές διαταραχές (π.χ. πανδημία)

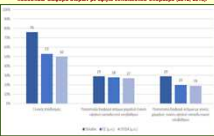
Διάγραμμα 1. Ποσοστό συμμετοχής ενηλίκων 25-64 ετών στη τυπική και μη τυπική μάθηση, Ελλάδα και ευρωπαϊκές χώρες (2021).



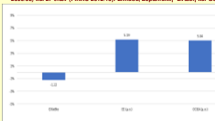
Διάγραμμα 2. Ποσοστό συμμετοχής ενηλίκων 25-64 ετών στη τυπική και μη τυπική μάθηση, Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Ευρωπαϊκές χώρες (2002-2021).



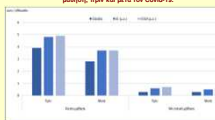
Διάγραμμα 3. Ποσοστό συμμετοχής ενηλίκων 25-64 ετών στη τυπική και μη τυπική μάθηση, Ελλάδα και ευρωπαϊκές χώρες (2011, 2015).



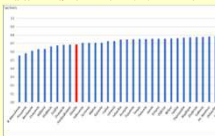
Διάγραμμα 4. Ποσοστό αναπλήσιμης ή δύσκολη επανακτησιμότητας μισθού 15 (PISA 2006/05 και 27 ετών (PIAAC 2012/13): Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και ΟΟΣΑ.



Διάγραμμα 5. Σχισμός (gap) ανά εργαζόμενο στην άτυπη και μη τυπική μάθηση, πριν και μετά τον COVID-19.



Διάγραμμα 6. Δείκτης ανθρώπινου κεφαλαίου (2002): Ελλάδα και ευρωπαϊκές χώρες.



Ο Ρόλος της Αβεβαιότητας

- Κεντρικό ερώτημα: εφόσον το απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου στις κοινωνίες είναι επαρκές τόσο για το άτομο όσο και για το κοινωνικό σύνολο, γιατί δεν παρατηρείται συνεχής αύξηση;

- Εμπόδια στη συμμετοχή των ενηλίκων στην μάθηση και την εκπαίδευση:

- ο Προσφορά:
 - ✓ πολιτικές εκπαίδευσης
 - ✓ παροχή εκπαίδευσης
- ο Ζήτηση:
 - ✓ κοινωνικοί και προσωπικοί αποτρεπτικοί παράγοντες
 - ✓ αρνητική προδιάθεση του ατόμου
 - ✓ ελλιπής σχετική πληροφόρηση
 - ✓ αδύναμο κίνητρο, σχετικών δαπανών
 - ✓ έλλειψη χρόνου λόγω εργασιακών ή οικονομικών υποχρεώσεων
 - ✓ έλλειψη συνειδητοποίησης και κινήτρων.

- Αβεβαιότητα επηρεάζει κάθε μεταβλητή στην εξίσωση ζήτησης και προσφοράς → μείωση προσδοκώμενης απόδοσης της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο.

Επίδραση σε Ανθρώπινο Κεφάλαιο

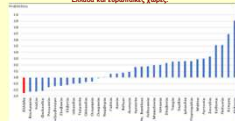
- Ανάπτυξη κόστους-οφέλους:
 - πιθανό οικονομικό κόστος (έμμεσο κόστος).
 - έμμεσο κόστος (κόστος ευκαιρίας).
 - προσεγγισμένα αναμενόμενα (έξοδα) οφέλη.

- Υψηλές τιμές αβεβαιότητας → υψηλό κόστος και χαμηλό όφελος επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο

- Επίδρασης της Αβεβαιότητας:

- σχισμ ενδυνάμωσής της επένδυσης
- μελλοντικές συνθήκες στην αγορά εργασίας
- απόδοσης της εκπαίδευσης, αποθήκευση των υφιστάμενων δεξιοτήτων, μελλοντικοί μισθοί δεδομένων δεξιοτήτων

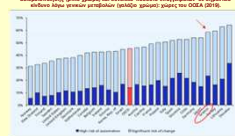
Διάγραμμα 7. Μεταβολή του δείκτη ανθρώπινου κεφαλαίου (2010-2020): Ελλάδα και ευρωπαϊκές χώρες.



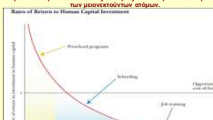
Διάγραμμα 8. Ο δείκτης εφελύξεσης KEPE GRW της ελληνικής οικονομίας: 1/2004 - 3/2023.



Διάγραμμα 9. Ποσοστό συμμετοχής στις χώρες της ΟΟΣΑ σε αρχή αιώνα (1990) και στο τέλος αιώνα (2050) με και χωρίς επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Η γραμμή κόκκινη δείχνει την κατάσταση χωρίς επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο.



Διάγραμμα 10. Η καμπύλη Heckman: απόδοση της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο και κόστος ευκαιρίας στα άτομα ανάλογα με την ηλικία των μετακινούμενων ατόμων.



Διάγραμμα 11. Καμπύλη κοινωνικής απόδοσης και κοινωνικού κόστους υπό την επίδραση της αβεβαιότητας.



Ο Ρόλος της Αβεβαιότητας

- Κατεύθυνση της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο → μέγεθος της αβεβαιότητας στην οικονομία.
- Παράδειγμα:
 - Ποιες θα είναι απολαβές για συγκεκριμένες δεξιότητες.
 - Ποιες δεξιότητες θα αποβούν λόγω τεχνολογικής μεταβολής.
 - Ποιες δεξιότητες θα έχουν ζήτηση.
- Υψηλές μεταβλητότητας αγορές εργασίας → επένδυση σε γενικές δεξιότητες → υψηλότερη εργασιακή ασφάλεια αλλά χαμηλότερη παραγωγικότητα.

Συμπεράσματα

- Απόδοση της επένδυσης στην εκπαίδευση και τη μάθηση σε μακρο-επίπεδο.
- Κοινωνικό κόστος
 - 1) Απαιτητικό κόστος του δημοσίου και των ιδιωτικών ιδρυμάτων.
 - 2) Αθροιστικό κόστος ευκαιρίας των ατόμων.
- Κοινωνικό όφελος
 - 1) Άθροισμα των ατομικών αποδόσεων.
 - 2) Άνετες εξημερώσεις από την εκπαίδευση και τη μάθηση δεν υπολογίζονται → δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμα.
- **Συμπεράσματα:** κοινωνικό κόστος > άθροισμα ατομικών κοστών → κοινωνικά η επένδυση σε μάθηση λιγότερο αποδοτική απ' ότι ατομικά.

- Η αμείωση για μάθηση σε μικρή ηλικία (πρωτοσχολική) και πρωτοσχολική) μειώνει σωρευτικό το κόστος της μετέπειτα μάθησης.
- Οι διαφορές ικανότητας στα άτομα ως προς τη μάθηση ανοίγονται νωρίς στη ζωή των παιδιών.
- Επένδυση σε μάθηση υπό συνθήκη κοινωνικά αποδοτική μέχρι κάποια (μικρή) ηλικία .
- Συνολικά, ωστόσο, τυπική μορφή δια βίου μάθησης φαίνεται να παραμένει μια οικονομικά προσοδοφόρα επένδυση κατά τουλάχιστον το ήμισυ της ζωής του ατόμου.

➢ Συμπεράσματα:

1. Μια βέλτιστη κατανομή των δημόσιων πόρων μεταξύ των σταδίων μάθησης των ατόμων θα μπορούσε να μετατοπίσει τη κοινωνική καμπύλη απόδοσης προς τα πάνω, αλλάζοντας της ενδοχόμενες και την κλίση λόγω σωρευτικών θετικών αποτελεσμάτων.
2. Ωστόσο, συνθήκες χαμηλής αβεβαιότητας στις κοινωνίες θα μπορούσαν επίσης να μεταβάλουν ανάλογα τις αντιληφθείσες κοινωνικές αποδόσεις εκπαίδευσης και μάθησης των ενηλίκων, ταυτόχρονα, όμως, θα μπορούσαν να μετατοπίσουν προς τα κάτω και τη καμπύλη κοινωνικού κόστους.
- **Συμπεράσματα:** συνθήκες χαμηλής αβεβαιότητας στην οικονομία και την κοινωνία είναι ικανές να διεκδικούν ηλικιακή την αποδοτικότητα της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο σε μακρινότερα στάδια μάθησης στη ζωή των ανθρώπων.